

Жарко Војновић¹
Народна библиотека Србије
Београд
nbs@nb.rs

СРПСКИ ПОГЛЕД НА СРПСКУ НАЦИОНАЛНУ БИБЛИОГРАФИЈУ (КОНАЧНО)

Апстракт: Рад се бави теоријским и практичним питањима рада на српској ретроспективној библиографији. Заснован је на критеријумима њене израде успостављеним педесетих година прошлог века, њиховим допунама и променама, на основу којих је настала *Српска библиографија књига 1868–1944*. (штампана од 1989. до 2008). Средишња тема је одређивање појма српског, које у потпуности условљава производ националне библиографије, а које је у доба социјализма било врло рестриктивно постављено у односу на ранију традицију, о чему се подробније говори. Разматрају се сами почеци српске ретроспективне библиографије са Стојаном Новаковићем и уочавају њене основне карактеристике и недостаци. Нарочита пажња посвећена је темама о којима се у овом контексту није смело говорити, као што су Срби римокатолици и гркокатолици, Срби Црногорци и муслимани српског језика, и њихов досадашњи положај у оквиру српске културе, који одређује и садржај српске библиографије, при чему је последњих година дошло до значајних промена у схватањима, узрокованих повратком традиционалном српском становишту у науци.

Кључне речи: српска национална библиографија, појам српског, Стојан Новаковић, *Српска библиографија књига 1868–1944*, критеријуми, десрбизација, српско становиште.

Сећамо се сви једне од епизода Ђокићевих *Мајарских година*, кад ђацима падне на памет да свог интернатског подворника Јову Шкандала припреме за ванредно полагање првог гимназијалног разреда. Кад је на ред дошао Бранко, Јово га је приупитао шта ће му овај предавати. Чувши да ће то бити српски језик, Јово се забезекнуо: „Бог с тобом, дијете, шта ће ми то? Ја српски знам од малих ногу”. И да би демонстрирао то своје знање, почео је декламовати речи које су му у том трену дошле на памет. Ова шаљива сцена свакако је израз оног романтичарског схватања да се језик не учи већ да се природно зна, што је последица саме припадности једном народу. Знање језика поимало се као подразумевани Божији дар, нешто што се не доводи у питање него постоји као есенција народног бића, усвојена и актуелизована самом чињеницом рађања и постојања у његовом корпусу. Тај супстанцијализам карактеристичан је за традиционалну свест која не поставља идентитетска питања, јер су она сва већ унапред решена, а решења у својој суштини непромењива. Рекло би се да је такав приступ тој теми и данас веома присутан: народ се схвата као еманација једне суштине, такорећи претпостојеће, која је једном заувек одређена у формама које не подлежу преиспитивању, а припадници народа као њени делатни носиоци, који сами нису кадри да својом вољом тај оквир напусте, нити та могућност теоретски постоји. Непроблематизовање идентитета свакако је у појединим околностима, углавном кризним, прилично ефикасан начин за његово очување, јер потпитања понекад

¹ stevlovi@gmail.com

Аутор је библиограф савјетник у Народној библиотеци Србије. Бави се библиологијом, историјом српске књиге и библиотека, националном ретроспективном библиографијом и историјом српског издаваштва.
– Напомена ур.

умањују способност хитног деловања, али у стварима науке оно је немогуће уколико се жели остати при научности, тим пре што историјска збивања последњих стотину година напосто намећу потребу његовог што тачнијег дефинисања. Стварање нових нација на основу регионалних разлика и особености, изазвано великим делом свесним политичким деловањем, које је довело чак и до сукоба унутар онога што се традиционално сматрало јединственим српским националним корпусом, довело је до даљих раслојавања, најпре обавезно на пољу језика, који се, упркос свему што се у међувремену на попришту развоја идеја десило, још увек сматра основном идентитетском ознаком која хомогенизује једну заједницу.

Овај нововековни програмски подухват конструисања нације неминовно захвата и све друге категорије које дефинишу њено постојање, па тако и област културе, која се утемељује према унапред задатим политичким критеријумима. Конструисања новог идентитета нема без претходног одклона од старог, мада се оно обавезно изводи по узору на постојање старог, јер су ти елементи проверено ефикасни и издржљиви; а кад је одклон од њега учињен, подухват се наставља његовим агресивним порицањем, како би се установиле оштре разлике и произвела такорећи нова традиционалност, која мора имати што дубље и старије корене, у највећој мери измаштане. Но, то ствара огроман проблем носиоцима старог идентитета, са којим се по програму на овај начин ступа у сукоб, и који стога у нарочито неповољним историјским моментима сам може запасти не само у егзистенцијални процеп, него и у кризу сопствене самоспознаје, што лако може довести до озбиљних последица унутар националне заједнице, која почиње даље да се растаче и губи свест о себи. Прелажење из једног идентитета у други процес је који се одвијао и одвија се пред нашим очима. Стога онај ко жели остати при традиционалном становишту (а оно је у српском случају несумњиво дефинисано на основу неколико стајних тачака, као што су средњовековна држава са династијом Немањића, Косовска битка и с њом косовски завет, Православна црква, Први и Други српски устанак, обнова националне државе, Први светски рат...) не може избећи да пружи одговор на питање: Ко смо то ми?, а потом и на питања: Зашто смо то што јесмо? и: Како знамо да смо то што јесмо? Одговори се пружају кроз дословно сва подручја постојања традиционалне заједнице, дефинисане неколицином критеријума, попут заједничке историје, језика, територије, итд. Питања културне утемељености при томе увек избијају пре или после у први план, нарочито кад треба одговорити на даља питања, која проистичу из горњих: Шта је наше? Зашто је нешто наше? Како знамо да је наше? Иако се увек неминовно ради о извесној конструкцији, о апстраховању елемената стварности и њиховом уклапању у мање-више јасно одређен оквир, а то значи и о конструисању стварности, овај подухват неизбежан је при оцртавању идентитета заједнице. Шта је српско? Зашто је нешто српско? Како знамо да је српско, а не нешто друго? То су питања на чијем темељу почива и културни идентитет Срба, јединствен са националним. Искушење успостављања непромењиве, круте парадигме чини национални оквир сувише нееластичним, због чега ван њега лако остаје све што није дефинисано укусом и схватањем већине, али његово непостојање води ка аморфности света идеја и самим тим распадању било каквог чвршћег облика заједнице. У овом часу то је, уосталом, и захтев глобалних политичких елита, који изазива све снажнију реакцију. Но, пошто реакција, јер је изазвана негацијом, дакле принудом, није никад добар оквир, иако може бити добар повод установљавања позитивног идентитета, на оваква питања треба имати афирмативан одговор спремљен у раздобљима релативног мира, иако су она у нашем случају изузетак. Одговори се, како је речено, дају на свим пољима: они морају проистећи из науке, најбоље преко деловања националних институција, што им даје печат званичности, такорећи и обавезности, а то је свакако залог за будућност. Један од таквих одговора покушава дати и српска национална библиографија.

Библиографија има разне подврсте, али само једна се може без остатка узети за ствар од националног интереса, а то је управо национална библиографија. То је зато што је она везана својом суштином за питање националног самоодређења, те се не гради сама из себе, сама од себе, него на основу општијих критеријума, који првобитно не проистичу из ње, али су пресудни за њено формирање. Национална библиографија, као довршен производ, истовремено је и реалистичка фотографија, и уметнички портрет, и рендгенски снимак једног народа и његовог културног развоја оцртаног историјом књиге. Као што не морамо увек лично упознати човека, јер на основу његове библиотеке – какве је књиге куповао и читао, какве је имао а није их читао, какве је и од кога и зашто добијао, како их је чувао – можемо исцртати његов веома веран профил, тако и онај ко зна читати библиографски метајезик може насликати културно-историјски профил народа у његовим историјским етапама и његовом суштинском испољавању. Иако овакав корпоративистички приступ неизбежно мора довести до извесног насиља над шареном стварношћу постојања једне заједнице, он је у потпуности нужан како би она имала основну и, што је важно, делатну свест о себи. У кретању од схватања идентитета као претпостојеће идеје до нечега што се својеволјно политичким средствима конструише на основу тренутних потреба, чини се да је најплодније наћи се на средини, и по потреби, наизменично, усмеравати клатно од једног ка другом полу, како би се избегла с једне стране искушења неплодног окамењења, а с друге стране разбарушене произвољности која зависи од тренутних идеолошких токова. То се тиче како ретроспективне националне библиографије, о којем ће се овде понешто рећи, тако и текуће.

Век и по бављења српском ретроспективном библиографијом (појемо ли од прве и објављене у целини, Стојана Новаковића *Српске библиографије за новију књижевност* из 1869²) сведочи да су оваква искушења, па и многа друга неочекивана, увек утицала на то шта ће се у једној таквој библиографији конкретно наћи. Напросто, одговори на горепостављена питања – шта је српско и шта је наше, зашто је нешто српско, а није нечије туђе, и како то све знамо – зависе од тренутно преовладавајућих схватања о томе шта је и како се прави национални идентитет. Као што се у време Првог светског рата о томе мислило много другачије но у Новаковићево време, а потом, у две Југославије, понекад и дијаметрално супротно, тако се ни данашњи одговор не може, понекад ни у општим цртама, поклонити са било којим из било којег ранијег периода. Овакав закључак очигледно води ка оном поимању идентитета као нечега што је апсолутно временски промењиво, али свеједно, јасно су видљиви непомериви темељи супстанцијалистичких идеја, јер у сваком од тих одговора увек лежи једно те исто непромењено језгро, око којег, као у орбити неке звезде, круже ситнији елементи: понекад се учавају јасно, понекад потпуно нестану, да би после неког времена поново дошли на видик. Ако бисмо желели продубити ову слику, рекли бисмо да видљивост зависи од апарата – телескопа – који гледалац и истраживач изабере, или од онога којим вољно или невољно располажу. А то је увек ствар историјског тренутка: библиографи који ретроспективну библиографију израђују за свој грош могу бити, а не морају, ограничени својим личним доживљајем и схватањима, а они који раде у оквиру институција углавном се усмеравају на онај пут којим се у датом моменту најчешће иде, а који је већ унапред оцртан. Историја српске ретроспективне библиографије зна и за једно и за друго, и за тренутке личне и креативне слободе и за политичко подјармљивање сопствене културе. При свему томе, писац овог рада свестан је да ће и његов библиографски рад и његових савременика бити једног

² Овде не рачунамо Павела Јозефа Шафарика и његову књигу *Geschichte des serbischen Schriftthums*, објављену 1865. као трећа свеска дела *Geschichte des südslavischen Literatur*, јер нам је у овом случају важно да знамо како су Срби одговарали на горепостављена питања.

дана на исти начин оцењиван. Ту у виду има две књиге ретроспективне библиографије у чијој је изради мање или више, идејно или занатлијски, истраживачки или работнички, учествовао: то су 21. том *Српске библиографије књига 1868–1944*, изашао 2017. године под именом *Дојуне*, и *Српска библиографија књига 1801–1867*, из 2019.³

Библиограф није научник, он је најчешће занатлија, у најбољем случају добро обавештен и способан занатлија. То је зато што, иако се човек може научно бавити библиографијом, сама њена израда није ствар науке. Но идеално је ако библиограф има научних склоности, ако се питањем библиографије може бавити и теоретски, а нарочито ако има истраживачки нерв, па још и снаге да све то технолошки преточи у конкретан производ. Ако је тако, он ће сам имати и слуха и потребе за праћењем научних достигнућа, као и за њихову примену у својем послу, што ће му омогућити да избегне странпутице, као и да поглед усмери и тамо где иначе не би. То се ниједног типа библиографије не тиче у мери колико се тиче националне, у овом случају и на првом месту ретроспективне. Она је сва, од почетка до краја, заснована на ономе до чега је успела доћи наука; наравно, ако је слободна од идеолошких искривљавања и условљавања, која су способна да мењају изглед и значење саме историје, па чак и оног што смо назвали стабилним парадигматским језгром идентитета једног народа. У противном случају, крајњи производ ће бити у великој мери кривотворина. Јер схватање идентитета директно се рефлектује на садржај и обим производа ретроспективне библиографије.

Ако погледамо са становишта историје српског бављења овом дисциплином, чини се да нећемо погрешити ако кажемо да је српски идентитет од самог почетка у кризи, и да потиче, неочекивано, из самог романтичарског раздобља, када је, после националних устанака и обнове државности, у атмосфери врућег национализма, углавном владало супстанцијалистичко схватање појма народа/народности. Биће да дубље порекло те кризе лежи у идеологији панславизма. Иако она сама можда није у превеликој мери обузела духове српске елите, и иако је она већински негативно одговорила на идеологију илиризма, испоставило се да је искушењу идеологије југословенства било тешко умакнути. Иако овде није место говорити о ондашњем лакомисленом рођакању са западним говорницима српског језика из крила Римокатоличке цркве и Исламске заједнице, које се у 20. веку завршило националном катастрофом, треба рећи да је оно означило почетак лутања у питању сопственог идентитета, не толико масе народа, колико његових научењака. То се види већ у првој српској издатој ретроспективној библиографији – Новаковићевој – коју ми сматрамо мајком српске националне библиографије. Иако је она несумњиво српска, истовремено је и врло рестриктивна према појму српског. Ту немамо у виду пуки обим информација које су у њу ушле (јер ниједна национална библиографија не може се апсолутно довршити), него њихову селекцију према унапред задатим критеријумима. Новаковић је (треба имати на уму да је тада још увек врло млад), премда је започео израду националне библиографије која је српска, њену реализацију подузео са југословенског становишта. То се јасно види у његовом предговору, где даје рачун, додуше овлаш, шта је и зашто наумио у њу унети. Ту се он, наиме, чак и правда зашто је ова библиографија само српска, а не уједно и хрватска (Новаковић, 1869, стр. XX), чиме је нарушио концепцију

³ Обе библиографије израђене су на Библиографском одељењу Народне библиотеке Србије, а започете су или финално обликоване у време док је њиме руководила мр Здравка Радуловић, која има огромних заслуга за промене које су се почетком овог миленијума десиле у схватању задатака и обима српске националне библиографије, као и начина на који су спроведене.

Колико сам садржај, толико су битни и предговори ових библиографија, у којима је рекапитулиран теоријски и практичан рад на њима, а представљене укратко концепцијске недоумице и потешкоће које су га пратиле. Теме од начелног значаја, које су тамо само поменуће, у овом се тексту шире разрађују.

сопствене историје књижевности издате две године раније, у којој је са српском разматрана и хрватска, и коју назива „другом полом наше” (Новаковић, 1869, стр. IX). Разлог је у томе, каже он, што је И. Кукуљевић већ био издао хрватску библиографију, па је сматрао да су његова и Кукуљевићева библиографија два комплементарна производа у приказивању „наше књижевности” (Новаковић, 1869, стр. XX). Мада тешко може бити говора о таквом јединству српске и хрватске књижевности у оно доба, интелектуална мода времена довела је до тога да је Новаковић српску библиографију тек принудно израдио као српску, јер су Хрвати своју већ добили, иначе би израђивао југословенску⁴. Такав приступ проблематичан је у самом свом корену, јер се ствар од српског националног интереса, о чему је Новаковић у другим својим делима врло утемељено умео говорити, посматрала са југословенског, уместо са српског становишта⁵, што је изазвало дугорочне неспоразуме, који су свој врхунац доживели после Другог светског рата. Овакво растакање „природног” идентитета било је опасно тим пре што ни само његово формирање свакако није још било довршено, између осталог и због политичких разлога, јер су Срби живели у различитим државама и државним системима, при чему су Аустријско и Османско царство били углавном непријатељски расположени према младој српској држави и самим Србима као народу државотворне свести; осим тога, и регионалне разлике међу Србима биле су огромне, што свакако није ишло у прилог националном уједињавању. У таквој ситуацији и из тих разлога дошле су до изражаја и друге слабости схватања појма српског код нашег библиографа, чији је производ на крају испао прилично сиромашан и одасвуд ограничен, у поређењу с реалним капацитетом. Наиме, дошло је до позамашног сужавања оквира саме српске „књижевности”, тачније књиге: Новаковић је у своју *Српску библиографију* уврстио само српске књиге објављене ћирилицом, и само оне на српском језику, укључујући ту и црквенословенски као традиционални језик Православне цркве, због чега је и он стекао печат српског. Оваквим избором Новаковић је, на првом месту, индиректно одбацио тада уврежено роматичарско схватање о штокавском наречју као подразумевано српском, због чега је с његовог хоризонта у потпуности ишчезла проблематика, рецимо, Срба католика, чији национални покрет у то доба постаје уз то све јачи, што је имало веома озбиљне последице за касније поимање обима српског националног и културног круга. Одстрањени су и сами православни Срби, који су из неких разлога чешће објављивали латиницом, попут Огњеслава Утјешеновића Острожинског, чије је присуство код Новаковића жалосно редуковано на три ћирилична наслова (остатак је препустио Кукуљевићевој *Bibliografiji hrvatskoj*).⁶ Осим тога, ван његовог интересовања остало је све што су Срби икада написали и издали на било ком страном језику. Подсетимо ли да је, на пример, већ постојала сва сила превода српске народне поезије на европске језике, што му је без сумње било познато, те да су ови круцијално важни текстови за ширење српске културе Европом зато

⁴ Треба овде имати на уму да Новаковић појам „књижевност” користи у различитом смислу од данашњег, подразумевајући под њим све што се тиче књиге и њене историје. Са овог становишта, тадашња теза о јединству српске и хрватске књижевности, у ствари књиге и њене историје, постаје још неодрживија. Тако се десило да се из идеолошких разлога прилично насилно повезују две стварности чије су разлике толике да до њихове кохезије није никада дошло, чак ни у време кад се та неприродност прописивала као обавезно мишљење у доба идеологије братства и јединства.

⁵ Синтагма „српско становиште” изворно припада Црњанском, који је јасно видео како ће се завршити добровољно српско уступање пред интересима других народа зарад очувања југословенства. У наше време актуелизовао га је Мило Јомпар, и то у програмском смислу, што се може видети у једном од бројних издања његове књиге *Дух самопоорицања*, где чини тему целог једног поглавља (Јомпар, 2018, стр. 325–361).

⁶ Из истих разлога, чак и чисто српска дела штампана латиницом, па и она најкласичнија, остају ван Новаковићевог занимања, попут загребачког издања Доситејевих басни (1847), као и латиничних издања Караџићевог превода Новог завета (1866) или Даничићевог псалама (исте године), а тако и његових *Пријовијегака из Старога и Новога завјеша* у две латиничне варијанте (1850).

остали занемарени, да су образовани „аустријски” Срби имали навику да састављају и као посебна дела издају латинске оде и беседе (због таквога става, у његову библиографију неки аутори улазе само малим делом свога стваралаштва, попут Исидора Николића, а нема нити једне од бројних докторских теза које су Срби писали на латинском), да је било доста књига српских аутора на, рецимо, немачком, јасно је да је Новаковић обухват српске културе неочекивано свео искључиво на књиге српског језика штампане ћирилицом⁷. Иако ће, без обзира на ово, Новаковићево дело остати основа бављења српском националном библиографијом, оно је због овакве редукције садржаја српског већ на самим почецима јасно показало несналажења у формулисању националног идентитета на пољу историје књиге и њене библиографске обраде. Показало се тако већ тад да библиографија, а најмање национална, није пука технологија, како се данас углавном сматра: њен обим, њен унутрашњи смисао, апсолутно зависе од, како је речено, личних схватања библиографа и допуштених оквира кретања културних институција у чијем се крилу библиографија израђује. Стога библиографије које се баве истом темом, истим периодом, могу у крајњем исходу садржати огромне, чак и суштинске разлике, које на концу дају сасвим другачије утиске о националном културном идентитету. То је разлог што се национална библиографија може у одређеним политичким околностима користити као оружје против националних интереса схваћених са традиционалног српског становишта, али и као оруђе њиховог дефинисања и средство њихове одбране. Оно што ће се са њом дешавати касније, говори управо о томе.

Премда је јасно да је нужно било библиографски афирмисати читава поља културе српске књиге изостављена код Новаковића, на српској ретроспективној националној библиографији није се дуго радило готово ништа, а оно што се пре Првог светског рата покушало учинити, касније није настављено. Зла коб развоја српске Народне библиотеке, којој је увек недостајало, све до Другог светског рата, стручних радника чак и за основне ствари, овај је подухват сасвим онемогућила. А то је, у околностима превладавања идеологије југословенства, било нужно учинити, јер је оно константно нагризало српски национални идентитет: он се тако непрестано морао конструисати, но не само у датом историјском тренутку, него и дијахронијски, уназад. Ако се могло утврдити шта је појам српског, у ком обиму и зашто, значио некада, рецимо у 18. и 19. столећу, знаћемо шта он представља сада и шта све може представљати у будућности. Но, запостављање српског у корист југословенског у време владавине српске династије представљало је добру основу за оно што ће се десити по комунистичкој револуцији, јер ће некадашње искушење југословенства постати демон југославизма: он ће покушати прогутати све традиционалне српске садржаје, неке уништити, неке изменити до непрепознатљивости, а неке реинтерпретирати у сврху промене њиховог смисла. Споља се то рефлектовало у сужавању обухвата оног што треба да буде српско, а суштински у његовом семантичком редуковању и реинтерпретирању, све до потпуне промене идентитета.

Тако је, иронијом судбине, потпуна српска ретроспективна библиографија почела да се ради у новој, социјалистичкој Југославији, у најнезгодније за њу време, кад је сама идеја

⁷ Новаковићеви погледи на српску библиографију увелико су, нема сумње, у вези са његовим схватањима српске књижевности, о чему се подробније може прочитати у сјајној и веома исцрпној студији Ненада Николића *Идентитет српске књижевности* (Николић, 2019, стр. 71–124, 207–240). На то упућује већ и сама чињеница да два издања његове *Историје српске књижевности* (1867, 1871) хронолошки омеђују његову *Српску библиографију* (1869). Занимљиво је како се на изабраном библиографском материјалу, иако се, споља гледано, ту ради о пуком списку аутора и наслова, захваљујући управо тој његовој декларативности, нечија схватања неочекивано могу много јасније видети него у студијама које захтевају висок ниво теоријске експлицитности.

српског, најпре држана под дуго гајеном идеолошком сумњом, дошла под директан удар револуционарног соја инжењера нове стварности.

Десетак година по окончању Другог светског рата јавиће се у Србији идеје о потреби рада на ретроспективној библиографији, но те идеје ће поново бити југословенске. У складу са владајућим политичким интересима, замишљено је да се изради једна заједничка југословенска библиографија, која би настала тако што би се у свакој од шест јединица СФРЈ саставила републичка библиографија – дакле, према територијалном принципу – које би се потом сјединиле у библиографију на државном нивоу. Српски су се културни радници у потпуности слагали са таквом замисли. Она је тако подразумевала да би српска ретроспективна библиографија у ствари била библиографија књига насталих првенствено на територији тадашње Социјалистичке Републике Србије (без обзира на језик и порекло аутора), којима би се додале књиге српских стваралаца штампане ван територије Југославије, али не и оне са простора других социјалистичких република у оквиру југословенских граница. Другим речима, у питању је била примена пре свега територијалног начела, које би се бојажљиво допунило националним, с тим што се не би смело дирати у српске ауторе који су у прошлости објављивали на територијама у оквиру тренутних граница других социјалистичких република, јер би њих покриле остале републичке библиографије. Јасно је да овакве идеје не би ни у ком случају могле довести до стварања интегралне српске библиографије, просто зато што су критеријуми били засновани на текућим политичким потребама и идејама, а не према унутрашњим потребама и логици српске културе у њеном историјском трајању. Ипак, ову југословенску замисао покварили су хрватски и словеначки библиографи, јер су они свој посао већ били започели и нису желели жртвовати своје библиографије, засноване иначе на чистом националном критеријуму, замишљеној југословенској библиографији; Хрвати су штавише своје библиографске послове водили још од 1941, те им се очигледно нису напуштале тековине из времена НДХ, што се јасно огледа у садржају њихове ретроспективне библиографије. Упркос овоме, правоверне креаторе културне политике из СР Србије још дуго није напуштала идеја југословенске библиографије, иако је било јасно да је до ње у таквим околностима немогуће доћи. Самим библиографима је, насупрот томе, морало бити јасно да ће им рад према таквим критеријумима бити изузетно тежак, и да би се њихов крајњи производ могао назвати српским само декларативно, док би у суштини он био резултат политичког компромиса и националне дефанзиве. Тако су они свој рад зачели у атмосфери опште збуњености, не знајући докле се смеју протегнути, између осталог и зато што у ситуацији кад се невољно носи терет увек могућих оптужби за шовинизам није било јасно где је могуће поставити границу српског у односу на друге, најпре зато што је флуидност појма „српскохрватског језика” – а тај појам је ушао и у критеријуме израде ретроспективне библиографије – унапред онемогућавала постојаније и тачније дефинисање тих граница; јер ако је и сам назив језика постао извор несигурности, онда као једино извесна библиографска стварност остаје територија, која не представља окамењену историјску реалност, иако се творцима нове Југославије управо чинило да је тако. У ствари, националне границе није било могуће оцртати и зато што је идеологија братства и јединства сугерисала да оне не постоје и да су заувек избрисане, па су се српски библиографи нашли у схизофреном положају да их ипак морају одредити, а то су из страха морали чинити на своју – српску – штету. У тим околностима је одређивање националног статуса појединих аутора било нешто чиме се није препоручиво бавити, а нарочито нашим научницима, јер је увек над њиховим главама као опасност лебдела много пута изрицана оптужба за великосрпски национализам и хегемонизам, која је за собом повлачила и реалне политичке и друштвене санкције. Стога су српски библиографи, хтели или не, морали прихватити позицију кетмана и утонути у стање ненационалне мимикрије. Из тог положаја стидљиво су почели излазити тек на

самом крају шездесетих година, вероватно охрабрени тиме што се колеге из Хрватске и Словеније за све то време несметано баве својим националним библиографијама у складу са схватањима својих интереса, те су се и они коначно, предвођени ондашњим значајним именима српске културе, осмелили да истакну потребу за националним принципом библиографског рада (Богдановић, 2017, XXVII), што је у оно време значило да се почну пописивати и она дела српских аутора објављивана у прошлости на просторима других република, којих је било нарочито много на територији Хрватске. У поређењу са претходним критеријумима, ови новоусвојени представљали су значајан напредак, али са данашње тачке гледишта и они су у великој мери ограничавали историјску стварност српске културе и идентитета, јер је самозатајивање, без обзира на све, остао једини прихватљиви *modus vivendi* српске националне егзистенције, па је према томе и отклон у односу на претходну националну традицију био једини *modus operandi* српских библиографа, уколико су хтели да релативно безбедно наставе са својим радом у неповољној политичкој ситуацији.

Све ово оставило је на српској ретроспективној библиографији тог доба видне ожиљке и неисцељене ране, нарочито на њеном најобимнијем делу, *Српској библиографији књига 1868–1944*. Не мора се отворити нити један од њених двадесет томова да би се схватило шта је све проузроковало почетно инсистирање на интегралној југословенској библиографији. Цела ова серија, позната данас колоквијално као „Плава библиографија”, распоређена је по алфабетском начелу, али није изабран азбучни, већ абецедни, дакле, латинични низ од А до Џ. Иако је српска књига од свог постанка до 20. века везана искључиво за ћирилицу као своје традиционално писмо, што је у ствари и начин њеног постојања, ова библиографија сложена је абецедно, са латиничним одредницама: то је последица императивно постављене потребе израде југословенске библиографије, која је у СФРЈ, дакако, могла бити само и искључиво латинична, што и јесте био део основног културног програма српских комуниста, који је Србију за четрдесет година темељно дећирилизовао. Касно, и само делимично буђење српских културних посленика из заповедног југословенског сна није укључивало азбучну прераду библиографског низа, иако је његова огромна већина била ћирилична, па је *Српска библиографија књига 1868–1944*, остала под латиничним печатом. Инсистирање на овој кардиналној грешци наставило се и при доношењу одлуке о раду на поменутиим њеним *Дојунима* у оквиру 21. тома, како се не би нарушило јединство спољашњег израза овог грандиозног библиографског низа (према неразумном библиографском принципу: „Ако се грешти, нека се грешти доследно”), па је и он абецедно устројен (Богдановић, 2017, XXXI). Испоставило се да кадрови васпитани у југословенском духу немају снаге нити одлучности да чак ни у наше време донесу одлуку која би, иако одудара од општег изгледа, ипак значила коначно храбрије закорачивање у правцу српске традиције. А она је била у таквој опасности да је чак и *Српска библиографија књига 1801–1867*. требало да према првобитном договору носи тај латинични печат, иако макар 95 процената њене грађе у тим тренуцима представља ћирилична књига!⁸ Иако је језик симбола у националној самоспознаји од непроцењиве важности, овде се не ради само о

⁸ Одлука да ова библиографија старе књиге буде представљена у традиционалном светлу, са ћириличком одредницом, донета је тек на састанцима крајем 1992. и 1993. године. Чињеница да је ово била главна њихова тема и да је било гласова врло угледних српских националних радника који су се залагали за то да одредница буде латиничка и, према томе, распоред абецедни (Војновић, 2019, стр. 30), довољно говори о томе да се ни појмови „српски” и „национални” не могу механички употребљавати, и да је ослобађање традиционалног српског духа понекад било равно његовом пораћању у мукама, чак и у време кад су реално већ били нестали разлози националног самоскривања. Показало се да национално незаинтересовано или неутрално одгајање читавих генерација захтева проток једног врло дугог временског периода у којем би њихова превласт макар довољно ослабила. Чини се да то време још није у потпуности дошло.

томе: када дође до овакве травестије традиционалних садржаја, испоставља се често да форма загушује саму суштину, те и она почиње да се мења. Стога форма и овде, као у књижевности, често има вредност злата. А културне промене и развој, макар и у смеру неизбежне глобализације, плодне су и истините само ако полазе са оригиналног темеља, нудећи свету своје изворно значење.

Ако смо иронијом судбине назвали околност да се српска национална библиографија почела обликовати у време систематског потискивања српске националне идеје после Другог светског рата, на исти начин можемо квалификовати чињеницу да је, таква каква је замишљена у оној недоба, почела излазити тек 1989, у време ослобађања и обнављања свести о важности поновног усвајања националног становишта, а да се последњи 20. том појавио 2008, кад је и српска хуманистика већ одавно, у знатној мери, то становиште коначно прихватила као истинито. Тако се недвосмислено обелоданило колико су скупе и дуготрајне грешке прошлости и колико времена треба да се исправе, уколико је, наравно, то уопште и могуће учинити, јер 100.000 јединица књига сабраних у „Плавој библиографији” својом монументалношћу тренутно стоје као споменик српске књиге, али споменик којем којешта недостаје да би се могао назвати српским у пуном смислу: рад на њему већ је толико био одмакао да се много шта више није могло мењати. Он је стога, нажалост, и у функцији норматива, јер српска књига и њена историја оно су што он својом грандиозношћу, али и ограниченошћу, успева представити. Тако је објављивање ових двадесет томова већ и пре самог завршетка представљало жалостан анахронизам. Зато је 21. том, *Дојуне*, означио покушај, у ствари, коренитог мењања националне перспективе. Он је много више од онога што казује његов назив, јер допуњавање пропуштених јединица, што је саставни део сваког библиографског посла, и што је у основном свом облику механички процес, више није могло да се обавља према старим начелима. Физичко допуњавање празнина и пропуста неизоставно се морало изводити другачијим материјалом. Нужно је било начинити квалитативни скок, вратити се дубље у традицију српске културе, покушати пронаћи њене стајне тачке, и са тог становишта темељито промислити о ономе што треба да пружи крајњи производ националне ретроспективне библиографије. Радило се, тачније речено, о установљавању дубљег смисла на основу научних резултата до којих се у међувремену дошло, у доба започињања ренесансе националних послова на пољу идентитета. Обнова националне самосвести тицала се сасвим конкретних елемената, са којих је ваљало најпре скинути југословенску маску, већ доброно сраслу с њима, како би се открио њихов изворни, са српске тачке гледишта, изглед. У таквој атмосфери започет је пре неколико година и коначни редакторски рад на *Српској библиографији књига 1801–1867*, која је тако имала срећу да у одлучујућој фази свог обликовања буде ослобођена рестриктивних принуда.

Било је стога потребно решити положај, у оквиру српског корпуса, оних регионално-верских заједница које су после неколико деценија комунистичке идентитетске диктатуре у свести просечног Србина постале не само маргиналне, већ су из ње потпуно ишчезле. Ако је нестанак социјалистичке Југославије и с њом скопчаних обавезних мишљења представљао погодну околност, не мање је проузроковао и огроман проблем, јер су се Срби са неким од њих нашли у ратном сукобу деведесетих година: на који начин је могуће, дакле, говорити о повезаности са просторима некад густо насељеним Србима католицима, у међувремену несталим, затим са муслиманима српског језика који су последњих деценија почели, пред нашим очима, изграђивати потпуно другачији идентитет, са оним делом српског народа који се у међувремену одметнуо под називом црногорског, као и потомцима поунијађених Срба, који су данас још увек гркокатолици, али не под српским, већ под хрватским именом? Овде долази до тачке разлаза ретроспективне и текуће библиографије. Текућа, наиме, мора водити рачуна о томе шта поједини аутор, као кандидат за укључивање у библиографију,

о себи мисли: то се тиче његовог националног самоидентификовања и именовања језика којим говори. Рецимо, околност да потомак „чистих” Срба данас себе сматра Црногорцем који говори „црногорским” језиком, натераће библиографа да се дубоко замисли о томе може ли такав бити уврштен у српску библиографију, без обзира на његов лични избор. Но ретроспективна библиографија има оруђе сасвим другачијег опсега дејства: она може утврдити, на основу извесних мерила, историјски статус не само сваког појединца, него и целих група, у оквиру српског корпуса, њихову мању или већу повезаност са њим, и тако одлучити хоће ли постати саставни део српске библиографије. Овде се посао националног библиографа знатно поклапа са послом књижевног историчара, па тако он, сам не будући најчешће научник, свој рад заснива на туђим достигнућима. Но, свеједно је његов посао у нечему компликованији, јер се он не бави књижевношћу већ књигом. Историчар књижевности на располагању има увид у уметничку личност самог књижевника, у његов језик, у оно што он сам о себи каже, у теме и мотиве које обрађује, покушавајући да све то уклопи у контекст доба и културних кретања. Ретроспективни библиограф, уједно по нужди и историчар књиге, често остаје без свега тога, јер се бави и делима која не спадају у хуманистику, и која су такорећи објективног карактера, без могућности испољавања црта које би могле обелоданити националну припадност неког, рецимо, математичара: зато се и он мора пружити за евиденцијом објективног карактера – испитати његово етничко порекло, проучити његову биографију, друштвене везе итд., како би се појединачни проблем решио. Што се даље иде у прошлост, он постаје тежи, јер је питање националног опредељивања какво ми познајемо ипак скоријег датума, и јер је мање извора, а свакако треба избећи искушење анахронизма, тј. примењивања савремених мерила и схватања на прошлост. Прозаично питање „ко је Србин?” неминовно се, међутим, протеже и на читаве заједнице, а ту већ долазимо на подручје где се морамо отрести југословенских глобалних или парцијалних политичких интереса и покушати установити оно што смо горе назвали њиховим историјским статусом – посматрати их из угла периода који се библиографски обрађује, узимајући у обзир оно што су тадашњи српски научници о томе мислили, покушавајући доћи до њиховог консензуса, и упоредити све то са савременим научним ставовима.

Класичан је случај положаја Срба католика, који се активно разматра, понекад и бурно, у последње три деценије. У књижевном свету тај проблем назива се питањем „дубровачке књижевности”, док национални библиограф мора у томе сагледати шири угао, не свдећи питање књиге на књижевност. Но, и он и књижевни историчар овде се сударају са увреженим мишљењем, политички наметнутим у време комунизма, које је ипак у нескладу са српским традиционалним, заснованим на историјско-филолошком ставу. Обавезујућа одлука из 1949. године, према којој се дубровачка књижевност – што значи и књига – има проучавати искључиво у оквиру хрватске (Ломпар, 2018, стр. 121), као једно од средстава сужавања обухвата интересне зоне српске културе, добровољно прихваћених и коришћених од стране српских комуниста, за четири деценије имала је разорно дејство, јер је из свести јавности у потпуности избрисала не само питање српства Дубровника, него и самих Срба католика, препуштајући декретуално сву ту проблематику искључиво старању хрватске стране. На тај начин је извршено *post mortem* идентитетско насиље над далматинским Србима католицима, који су се тако изјашњавали, са врло високом свешћу, још у време аустријске владавине Далмацијом, па све до Другог светског рата, те су сви накнадно кроатизовани. На српску ретроспективну библиографију се то одразило тако што се у њој није нашао нико од декларисаних Срба католика, са изузетком оних који су се преселили у Србију и у њој објављивали своје књиге, попут Матије Бана или Меде Пуцића. Овај заповеђени раскид са старијим поимањем обима српске културе представљао је добровољно узмицање пред туђим националним интересима, наметнутим

путем политичке диктатуре, са катастрофалним последицама по националну самосвест. Стога је ова неуралгична тачка српског културног мишљења, чим је постало могуће, поново дошла у жижу научног интересовања⁹. Укључивање књиге Срба католика у српску ретроспективну библиографију поклопило се у значајној мери са њиховим општим повратком у српске оквире: ако се данас Гундулић и Држић, рецимо, сматрају делом српске књижевности, у српској ретроспективној библиографији коначно су последњих година нашли места, не само према националном, него и према историјско-филолошком начелу, и њихови земљаци са подручја штокавске Далмације из разних времена, за које нико вероватно није чуо сем специјализованих рагузоолога, чиме српска библиографија полако постаје, између осталог, и њихов именослов. На исти начин и из истих разлога у српској ретроспективној библиографији појавио се и Андрија Качић Миошић. Иако је о националној припадности далматинских и босанско-херцеговачких католика у 18. веку веома тешко говорити, јасно је да је целокупно његово песништво, како избором тема тако и поетском формом, у потпуности проистекло из српске традиције, о чему уосталом говори и његова рецепција међу Србима каснијег доба. Извесно је, дакле, да је у оваквим случајевима упутно као критеријум узимати не нечије национално опредељење (јер оно у то време, на тим просторима нарочито, највероватније и не постоји), него нечији историјски статус унутар српског културног круга, који много јасније показује ко му све може припадати. На тај начин и питање „шта је српско?“ и одговор на њега бивају смисленији. Наравно, ово истовремено не значи и ексклузивно право на поседовање неког аутора: овим се не пориче да он може, по праву територијалног наслеђа и верској припадности, као и каснијој рецепцији, припадати и другим библиографијама, историјама књиге и књижевности, у овом случају хрватским. Али значи да српски библиограф себи даје за право да своју њиву обрађује српским оруђем, са српског становишта, не узимајући у обзир туђе интересе и схватања.

О размери десрбизације сведочи и питање Црне Горе и Црногораца, идеолошки наметнуто непосредно пре и у току Другог светског рата, углавном од комуниста, којима је оно представљало можда и најснажније средство разарања српске самосвести ради ефикаснијег креирања нових односа у оквиру државе. Колико је та вишедеценијска пропаганда, на којој је грађена социјалистичка Црна Гора, била делотворна, говори чињеница устоличења „црногорског“ језика као званичног, до које је дошло у наше дане, уз пратеће компоновање засебне црногорске историје као несрпске, па чак и антисрпске. Иако са историјском Црном Гором као српском државом, у којој је сваки Србин себе сматрао већим и бољим од осталих, ова нова митологија нема никакве реалне везе, показује се да код значајног дела тамошњег становништва она озбиљно утиче на стварање једног другачијег идентитета, који је, како то обавезно бива, непријатељски расположен према примарном, а у питању су већ читаве генерације. Киднаповање и пресвлачење српских садржаја Црне Горе одразило се због свега тога и на српску ретроспективну библиографију. Према првобитној идеји, као што је речено, у српску библиографију не би спадало ништа што је штампано у другим републикама СФРЈ, па тако и у Црној Гори, без обзира на српство аутора; после

⁹ Неочекивано, први искорак ка ширем поимању српске ретроспективне библиографије, а то значи и српске културе, сасвим у нескладу са политичким интересима времена, начинио је Георгије Михаиловић, укључивши у своју епохалну *Српску библиографију XVIII века* (1964) књиге босанских католика објављене ћирилицом. То је учинио очигледно под Шафариковим утицајем, који их је, сматрајући их „католичким Србима“, уврстио у своје поменуто дело (Šafařík, 1865, str. 287–296), такође и према савету, како сам каже, Петра Колендића (Михаиловић, 1964, XXI), који је као Србин католик то очигледно сматрао својим. Занимљиво је да је, пошто је књигу издала Народна библиотека Србије, ово промакло будном цензорском оку, али је зато изазвало протесте са хрватске стране.

проширења критеријума у смеру националне припадности, у обзир су се почеле узимати и књиге објављене у Црној Гори. Занимљиво је да је сав тај материјал осамдесетих година препуштен пројекту *Црногорске библиографије* (Мартинковић, 1989, стр. 29), чији је први том изашао такође 1989. Због тога је део тих јединица из потпуно чудних разлога ишчезнуо из *Српске библиографије књига 1868–1944*, и враћен је тек у њеном 21. тому, чиме је штета углавном надокнађена, а Срби ових простора, програмски десрбизовани, ретроспективно усправљени у своје изворно стање.

Ако је у ова два случаја било мање-више јасне основе за повратак/укључивање традиционалног материјала у српску библиографију – при чему се црногорство до Другог светског рата могло мирне душе узети као подразумевано српство, а римокатолици српског језика на темељу једне другачије традиције и високопроцентног поклапања ставова старијих и новијих српских научника – то се без извесних ограда не може рећи за неке друге заједнице, које су силом историјских околности доспеле на маргину српског друштва и на крају сасвим од њега отпале. То се пре свега тиче муслимана српског националног опредељења, групације која до Другог светског рата ипак није била занемарива. Међутим, српска наука до данас није дала задовољавајуће одговоре на које би се библиографи могли у свом раду ослонити, због чега су ови присиљени на несистемска решења, то јест на проучавање појединачних случајева, којих може бити огроман број. Такав начин рада, осим што је спор, носи са собом опасност лоше процене и произвољности, између осталог и стога што је познато да човек свој идентитет у току живота може значајно променити. У првих двадесет томова „Плаве библиографије” Срби муслимани не постоје, са изузетком оних који су своја дела штампали у Србији, а стање је донекле поправљено у *Докуманта*, што би требало да буде макар подстицај решавању овог проблема, јер се српска национална библиографија у овом смислу не може комплетирати док се у њој, свакако с добрим разлозима, не нађу „Срби сва три закона”. Индикативно је, како би се илустровао потпуно различит третман националних питања у социјалистичкој Југославији, који се неминовно одражавао и на националне библиографије, показати какав су став према муслиманском питању имали хрватски библиографи. Они су, наиме, мирне душе у своју националну библиографију уврстили дела босанско-херцеговачких муслимана штампана латиницом, и то било где, демонстрирајући тако границе својих националних интереса, и то онако како су формулисале у време Независне државе Хрватске, што им нико није замерало. Осим тога, у складу са комунистичким декретом из 1945, хрватској библиографији прикључили су и све Буњевце и Шокце ван граница социјалистичке Хрватске, чак и оне чији потомци ни до данас не желе да се назову Хрватима, тако их посмртно похрваћујући. За то време се српски библиографи скривају чак и од својих директних предака, а на овакве далекосежне подухвате нису смели ни помислити¹⁰.

Нарочит проблем, чак и много већи од претходног, српском библиографу причињава питање некадашњих Срба, који су, прихватајући унију са Римокатоличком црквом, у међувремену потпуно испали из српског корпуса. Они су концентрисани данас на северу Хрватске (Жумберак), као и у околини Крижеваца, у подручјима где је прозелитско римокатоличко насиље до краја 18. века било најјаче. Себе данас сви називају Хрватима, иако њихови обичаји још увек показују њихово порекло. Стога се ни овај проблем не тиче текуће библиографије, него искључиво ретроспективне, и то њених ранијих периода, у којима гркокатолици још увек немају хрватско национално осећање. Иако је јасно да верско одређење не игра никакву улогу за библиографа, оно у апсолутном смислу делује

¹⁰ Тако је и српска библиографија морала проћи пут који је одлично дефинисан изразом „од пансрпства до самопорицања” (Николић, 2019, стр. 207).

у стварности путем идентитетске асимилације. Зато се поставља питање може ли се одредити икаква временска граница до које ће се гркокатолици са подручја данашње Хрватске моћи сматрати Србима? Ако, рецимо, неки Кораћ, православац који је примио унију средином 18. столећа, пошаље сина у гркокатолички семинар, а овај постане свештеник, значи ли то да је престао бити и Србином, те аутоматски испао из оквира етноса, па тако и библиографије, ако се почне бавити писањем? Да би се одговорило на принципијелна, као и на конкретна питања ове врсте, морају се спровести опсежна истраживања, за која, како ствари стоје, српска наука још увек нема интереса, што ће свакако изазвати далекосежну штету. Како је на то последњих година могао, и на основу чега, одговорити српски национални библиограф? Пошто се овај проблем изгледа никада није ни постављао, главни редактор *Српске библиографије књига 1801–1867*. решио је да на своју руку експериментално уврсти поједине ауторе гркокатолике с почетка 19. века, и то свештенике, надајући се да ће макар на тај начин, као и овим текстом, понукати неког од историчара да се овим стварима прилежније позабави. И више од тога – да оцрта могуће границе српског националног корпуса у једном историјском раздобљу, пружајући се према сивим зонама, чију таму сам не може како треба разбистрити.

Тако, иако библиограф тешко да може представљати авангарду, у недостатку потребне потпоре од стране науке, он често нема куд него да се одважи на самостално решавање недоумица које му се у току рада наметну, наравно, ако је довољно будан и заинтересован за истраживање, и ако је себе опремио довољним сазнањима. Многе од тих дилема налазе се баш у једној од тих сивих зона, од којих је најзанимљивија српско-хрватска граница (у културном смислу), за коју је очигледно да се веома често уопште не може уочити, чему је највише допринело хрватско прихватање, у време илиризма, штокавског наречја, које је до тада са историјско-филолошког становишта сматрано за ексклузивно српско. Ако се народи разликују по језицима, и ако су се Срби и Хрвати до тада по том начелу прилично јасно могли раздвојити (у најмању руку, лако је било рећи шта није српско), после тог акта почиње њихово мешање. Традиционално српско становиште сматрало је језик којим су Гајеви следбеници проговорили без остатка српским, иако су га ови називали илирским, и тај став се веома дуго није мењао, нити се по језичким критеријумима и данас треба мењати. Но, појавио се врло брзо проблем „нашег” и „њиховог”. Ако се говори и пише фактички истим језиком, како знамо који је аутор Србин, а који Хрват? У помоћ је најчешће прискакала припадност Православној или Римокатоличкој цркви, што је био најсигурнији диференцијални момент, иако сам по себи врло несигуран (сетимо се Срба католика), а потом и територијалност. У овој тачки може доћи до пометње, што се најбоље види по индикативном случају Петра Прерадовића, с којим наши историчари књижевности још увек не знају јасно шта ће, и који се одавно сматра делом хрватске књижевности. Но, књижевност и књига нису исто. Мерила која се користе у историји књижевности не морају се поклапати са мерилима библиографа. Аутор овог текста јасно се сећа кад је, преузевши на себе улогу главног редактора *Српске библиографије књига 1801–1867*, и мислећи да му је све јасно и да изненађења више нису могућа, са огромним чуђењем схватио да уопште није предвиђено да Прерадовић, Србин од оца Србина и мајке Српкиње, у ту библиографију уђе. Ово чуђење је прерасло у осећање скандализованости кад је схватио да све до тада Прерадовић не постоји ни као део српске историје књижевности, и да би због тога, уколико се библиограф ослони на српску науку, могао остати и ван српске библиографије. Но он је тад без размишљања у руке узео средство које му као библиографу стоји при руци и које легитимно може употребљавати, а то је одређење националне припадности, јер дилеме да ли је Прерадовић Србин није било, упркос његовом нетипичном животном путу. Искористивши своје право, Прерадовића је без много размишљања укључио, заједно са свим његовим делима, у српску библиографију, не обазирјући се на то што је у књижевност

ушао са хрватске стране штокавског наречја и што ће наши историчари књижевности морати тек потом да нађу одговарајући начин да га уведу у српски забран, којем природно припада¹¹. То, наравно, не значи његово отимање из оквира хрватске књижевности. При томе, треба имати на уму да је оваквих случајева двојне припадности било доста, и да их још увек има.

Из свега овде реченог јасно је да главни циљ српске ретроспективне библиографије није само што потпуније пописивање књига и њен бројчани раст, иако је то подразумевана последица марљивог рада на њој. Биће да је ипак важнија изградња српске културне самосвести, по чему библиографија без сумње постаје врло важна научна поддисциплина. Иако национални библиограф, како је речено, није научник, испоставља се да је он непрестано принуђен решавати проблеме који ни у науци још увек нису задовољавајуће обрађени, па чак ни јасно означени, те се наглавачке окреће радно начело које библиографи морају да примењују, јер испада да они у неким ситуацијама науци намећу теме, уместо да се мање-више безбрижно користе њеним плодовима (овде пре свега имамо на уму деловање САНУ и њених хуманистичких института, који су управо на то позвани својом природом и положајем у друштву). Додајмо овде и један битан предлог за размишљање и деловање, о којем досад није било помена. Првобитни план српске ретроспективне библиографије подразумевао је да се она протеже до 1950. јер је 1951. почела израда текуће библиографије, због чега се рачунало да са њом даље не треба настављати; изгледа да се сматрало као да и године после 1950. неће једног дана бити прошлост – као што већ јесу – и да и оне такође неће једном бити материјал ретроспективне библиографије; и као да ће се заувек мислити да је српско искључиво оно што је одредила комунистичка елита. Међутим, управо ће тај период, највише онај до распада СФРЈ, бити важан за српског библиографа, јер се у њему збива разарање традиционалног српског идентитета и политички програмирано стварање нових, фундаментално непријатељски расположених према српском, због чега је дошло и још увек долази до фактичке ампутације читавих културних грана са српског стабла, на коју немамо увек спреман теоријски одговор, ни афирмативни нити одбрамбени, због чега нисмо увек оспособљени ни за правовремено и исправно деловање. Ако је српска наука углавном успела неутрализовати суседске насртаје на поједине врхунске српске ауторе попут Његоша, Иве Андрића, Меше Селимовића, задржавши их у свом оквиру¹², надамо се да ће знати чинити то и убудуће, иако је ситуација, због појаве нових нација и нових језика¹³, знатно компликованија. Српска библиографија ће само у том случају умети дати

¹¹ Као резултат оваквих размишљања, која су се појавила током последњих година рада на ретроспективној српској библиографији, појавио се један значајан рад управо о питању Прерадовићевог положаја у српској култури: Тријић, В. (2020). Петар Прерадовић у српској ретроспективној библиографији и књижевној историји. У: *Зборник Машице српске за књижевност и језик*, књ. 68, св. 3, 797–813. Проблеми ретроспективне библиографије тако постају инспирација за научна промишљања, а она сама богат извор таквих тема.

¹² У случају последње двојице, који због свог верског порекла не припадају типично дефинисаном српском оквиру, врло битна су била њихова самоодређења, тј. јавно опредељивање за припадност српској култури, али за старије ауторе немамо такве декларативне исказе. Стога је потребно бавити се и сваким појединачним именом, што је свакако ствар за научнике. Ако се неко пак зачудио због помињања Његоша, највећег српског песника, у контексту одређивања националне културне припадности, нека зна да се аутор овог рада врло добро сећа да је, свршавајући средњу школу у Титовој Хрватској, био дужан, према државном уџбенику, сматрати да Његош не спада у српску већ у „црногорску“ књижевност. У истом уџбенику, Андрић и Селимовић били су смештени у „босанско-херцеговачку“ књижевност, док је песма „Смрт мајке Југовића“ названа хрватском народном, само зато што је забележена на територији данашње Хрватске. То је био израз стремљења да се „српско“ ограничи на „србијанско“, које је и данас врло присутно. У историји српске књижевности овај пројекат није успео онолико колико се хтело ни у доба социјализма, али у библиографији великим делом јесте.

¹³ Тај посао ће бити тим тежи што се државна политика не осврће на науку, већ се бави својим интересима,

достојан одговор, библиографску грађевину која је не само складиште имена и дела, него и потпуни културни портрет (а без културе све је привиђење) једног народа кога судбина вековима шиба убитачним ветровима, а он још увек опстаје.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Богдановић, М. (прир.). (2017). *Српска библиографија. Књиге. 1868–1944. Том 21, Дојуне*. Београд: Народна библиотека Србије.
2. Војновић, Ж. (прир.). (2019). *Српска библиографија. Књиге. 1801–1867*. Београд: Народна библиотека Србије.
3. Живанов, М. (1989–2008). *Српска библиографија. Књиге. 1868–1944*. Београд: Народна библиотека Србије.
4. Ломпар, М. (2018). *Дух самојорицања*, 8. изд. Београд: Catena mundi.
5. Мартиновић, Д. (прир.). (1989). *Црногорска библиографија, Том I, књ. I*. Цетиње: Централна народна библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”.
6. Михаиловић, Г. (1964). *Српска библиографија XVIII века*. Београд: Народна библиотека Србије.
7. Николић, Н. (2019). *Идентитет српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
8. Новаковић, С. (1869). *Српска библиографија за новију књижевност*. Београд: Државна штампарија.
9. Šafařík, P. J. (1865). *Geschichte des serbischen Schriftthums*. Prag: Friedrich Tempsky.

који не само да могу бити антинаучни, већ и антинационални: са једне стране се „испуњавају европски стандарди”, а са друге уништавају научни. Државно прихватање филолошки неверификованих језика попут „црногорског” и „босанског” омогућава да се такви конструкти на мала врата уводе у јавни живот, и то нарочито преко библиотека. Наиме, околност да се на већем делу територије бивше СФРЈ (индикативно, не и у Хрватској) користи једна иста стручна библиотекарска апликација (Кооперативни онлајн библиографски систем и сервис – „Кобис”), комерцијални производ који испуњава жеље наручилаца, има далекосежно опасне последице. Тако су у апликацију убачени и кодови за поменуте „језике”, и не само то, него ти кодови, пошто се ради о јединственом систему, важе и у оквиру заједничке базе српских библиотека. Испоставило се да је југословенска оријентација још увек врло јака и да у комбинацији са игноранцијом разорно делује. Пошто је наше библиотекарство по својим знањима и интересовањима већински медиокритетско, наши каталогизатори, на пример, књигама објављеним у Црној Гори без размишљања понекад приписују „црногорски” језик, па чак и декларативно изјашњеним Србима из данашње Црне Горе (то се у НБС десило и једном од никшићких професора који су добили отказ управо због свог противљења политичком језичком инжењерингу). Догађало се и да се, рецимо, каквој антологији српске књижевности из Хрватске додели код за хрватски језик, само зато што се у наслову помиње Хрватска; да не спомињемо колико је јавног противљења у самој Народној библиотеци да се на старију дубровачку књигу не ставља аутоматски хрватска ознака. Тако по том питању између српске ретроспективне библиографије и електронских каталога влада схизофрена распоућеност.

Žarko Vojnović
National Library of Serbia
Belgrade

A SERBIAN VIEW OF THE SERBIAN NATIONAL BIBLIOGRAPHY (FINALLY)

Summary: Taking the publication entitled *Srpska biblijografija za noviju književnost (Serbian Bibliography for Recent Literature)* by Stojan Novaković, first published in 1869, as a starting point, there have been numerous discontinuations as regards the retrospective of Serbian bibliography in the past century and a half. In this respect, the burning issue is the definition of the notion of Serbian, upon which the range of the bibliographical product, as well as its purpose, depends. Stojan Novaković, influenced, on the one hand, by early ideas of Yugoslav identity and, on the other hand, by an inadequately elaborated understanding of Serbian culture, included in his bibliography only works in Serbian, printed in Cyrillic alphabet solely, thus rendering it rather poor in terms of volume and rather reduced in terms of Serbian cultural interests. None of the subsequent enterprises concerning the same matter was finished, with organised efforts in this direction being taken as late as in the fifties of the last century. Due to the dominant ideology of the time, it was conceived as an integral part of the mutual bibliography of the socialist Yugoslavia and limited to the territory of the then Socialist Republic of Serbia, which was an utterly unfavourable solution. By the end of the sixties, the criteria concerning its design were expanded to encompass national principles as well, but only to a certain extent, given the rather hostile environment as regards the Serbian traditional standpoint. The initial outcome of such a restrictive approach was the publication entitled *The 1868-1944 Serbian bibliography of books*, whose first volume was published in 1989, to be concluded by the twentieth one in 2008. Upon the publication of the latter, it was already obvious that the criteria need be amended, resulting in the making of the twenty-first volume, meant to include the units to reflect the altered circumstances. At the same time, work was undertaken on the final design of the publication entitled *The 1801-1867 Serbian bibliography of books*, which was subject to the amended criteria from the very start. As a result, there was a radically new understanding of the national perspective in terms of abolishment of the Yugoslav view of the Serbian cultural interests and adoption of the Serbian view based on earlier traditions. Consequently, there emerged, as a separate topic, the issue of the position of entire communities that were, during the era of communism in Yugoslavia, declaratively excluded from the Serbian corpus for ideological reasons. In the first place, the community concerned was Catholic Serbs, especially those from the area of Dubrovnik, whose works, from the historical-philological aspect, were traditionally considered a part of the Serbian community. At the same time, the attempts of the communist authorities to cause national and cultural division between the Serbs living in Montenegro and the rest of the Serbian ethnic corpus by renaming the former were annihilated. In particular, an issue of Muslims speaking Serbian was raised, still unresolved in Serbian philology, as well as that of descendants of Serbs living on the territory of today's north-eastern Croatia who accepted the supremacy of the Roman Catholic church in the past. In a similar fashion, the Serbian bibliography embraced the literary figures of undoubtedly Serbian origin, such as Petar Preradović, who were attributed to neighbouring national cultures in previous times. Thus, Serbian bibliographers, in some cases, appear as the national avant-garde, dealing with issues that still have not been addressed by other disciplines.

Преузето: 16. марта 2021.
Прихваћено: 1. августа 2021.